

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.27>

ЛЕГІТИМНІСТЬ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: ВІД РЕЙТИНГІВ ДО ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

Лілія Яковлева

*Одеський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України,
кафедра регіональної політики та публічного адміністрування,
вул. Генуезька, 22, 65009, м. Одеса, Україна*

Представлена стаття має на меті дослідити роль національно-культурної та громадянсько-політичної ідентичностей у процесі легітимації публічної влади. Зроблено припущення, що забезпечення легітимності соціального порядку потребує уваги до колективної дії та взаємодії. А саме в межах цієї статті доводиться, що одна з головних причин делегітимації публічної влади полягає у недостатньому рівні політичної активності та політичної інклюзії соціальних груп як носіїв певних ідентичностей. На основі даних соціологічних досліджень стверджується, що рівень політичної активності громадян виявився достатнім для встановлення режиму електоральної демократії в Україні та двох революційних сплесків у 2004 р. 2013–2014 роках, однак встановлення легітимного соціального порядку все ще «на горизонті».

Обґрунтовано, що сучасні дослідження легітимності публічної влади не досить уваги приділяють ідентичностям та їх легітимізуючій ролі, разом із тим легітимність публічної влади потребує постійної уваги до забезпечення репрезентації різних соціальних ідентичностей у процесі ухвалення політичних рішень не лише в країнах перехідного типу, але й у країнах консолідованої демократії.

Досліджено легітимізуючий потенціал громадянсько-політичної та національно-культурної ідентичностей. Зокрема, формування громадянсько-політичної ідентичності відбувається через усвідомлений (раціональний) вибір громадян, їх згоду на спільну долю з іншими громадянами через розрахунок витрат та вигоди, що у такому разі призводить до конструювання легітимності публічної влади за аналогією із соціальним контрактом. Джерелом легітимізуючого потенціалу національно-культурної ідентичності визначено спільну історичну долю, духовну та релігійну єдність.

Доведено, що проблема легітимності публічної влади, яка заснована на взаємодії громадянсько-політичної та національно-культурної ідентичностей в Україні, зумовлена такими факторами: по-перше, ідентичність «радянської людини» впливає на легітимність публічної влади як під час електоральних кампаній, так і у процесі реалізації державної політики; по-друге, становлення простору ідентичностей відбувається одночасно із розвитком незалежної держави та інститутів; по-третє, процес демократизації політичної системи передбачає конфлікти, які впливають на рівень легітимності публічної влади.

Ключові слова: національно-культурна ідентичність, громадянсько-політична ідентичність, легітимність публічної влади, криза ідентичності, кризи легітимності, електоральна демократія.

Постановка проблеми. Демократична легітимність потребує перманентної політичної активності громадян, участі їх об'єднань, соціальних груп та спільнот у політичному процесі та прийнятті рішень. Політична активність громадян у демократичних країнах має як індивідуальний, так і колективний характер.

У пострадянських країнах легітимність влади передусім пов'язується із довірою саме до політичних лідерів. Значна увага приділяється їх рейтингам. Але забезпечення легітимності соціального порядку потребує уваги до колективної дії та взаємодії. Дієва

та ефективна участь громадян у політиці в умовах демократії передбачає їх взаємодію у межах певних соціальних груп: від організацій громадянського суспільства та політичних партій до класів та спільнот, об'єднаних на основі ідентичності.

Кризи легітимності публічної влади в Україні пов'язані зі спадщиною радянського тоталітарного політичного режиму. Вони зумовлені патерналізмом та амбівалентністю політичної ідентичності. Як зазначає М. Міщенко: «Суперечливість політичного менталітету українців полягає... у поєднанні підтримки демократії і покладанні надії на сильного лідера, незалежного від парламенту і виборів, хоча при цьому вкрай низькою підтримкою користується ідея правління військового режиму» [4].

В умовах переходу до демократії та ринкової економіки, який був задекларований правлячим класом ще на початку незалежності, неоднозначні трансформації політичної системи та соціального порядку так і не дозволили вийти з пастки делегітимації.

Легітимність публічної влади, заснованої на національній ідентичності, потребує переосмислення у процесі становлення системи глобального управління. На думку Я. Схолте, легітимність глобального урядування спирається на розвинену мережу інститутів та регулюючих міжнародних організацій, вони здатні викликати довіру через загально-світовий характер своєї діяльності [11]. Одними із головних засад легітимності глобальної публічної влади є капіталізм (ринкова економіка) та демократія (політичний ринок), які після розпаду СРСР посіли місце практично безальтернативної мети для країн, що розвиваються. Це особливо актуально для України, яка «стала полем пошуку й апробації відносно нових для пострадянського простору технологій легітимації/делегітимації влади – від кольорових революцій та посилення зовнішньополітичних чинників легітимації політичного режиму до військової агресії та цілеспрямованих інформаційних кампаній (з конструюванням медіаскандалів) з метою делегітимації політичного режиму. І якщо йдеться виключно про електоральну демократію, тоді є пряма небезпека фрагментації легітимності» [9, с. 247].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема легітимності публічної влади у Європейському Союзі у праці В. Шмідт досліджується у термінах “Input” (вхід), “Output” (вихід) та “Throughput” (пропускна здатність) [10]. Для легітимності публічної влади недостатніми умовами є підтримка з боку населення (“Output”) та ефективність дій влади (“Input”). Наголошується, що одним із головних елементів легітимності публічної влади є пропускна здатність (“Throughput”), яка означає відсутність у взаємодії влади та громадян репресивності, некомпетентності, корупції або упередженості.

Український політичний простір є місцем зіткнення не лише цивілізацій (С. Гантингтон, М. Рябчук, ін.), а й ідентичностей: відзначаючи становлення політичної ідентичності, не слід недооцінювати легітимізуючу роль національно-культурної ідентичності. Зокрема, йдеться про легітимізуючу роль таких складників національно-культурної ідентичності, як:

– географічні координати розміщення сталих груп національних меншин – носіїв власної національно-культурної ідентичності, які сформувались історично на території сучасної України;

– мовний складник;

– релігійний та конфесійний складники національно-культурної ідентичності;

– наявність (відсутність) спільної історичної долі у різних регіонах України.

Саме тому у цій статті ми будемо виходити із поділу колективних ідентичностей на два основні типи: національно-культурний та громадянсько-політичний, відповідно до інтерпретації, яку запропоновано у колективній монографії «Національна ідентичність і громадянське суспільство» [6].

Мета статті – дослідити роль національно-культурної та громадянсько-політичної ідентичностей у процесі легітимації публічної влади.

Виклад основного матеріалу. Кризи легітимності у посткомуністичних країнах зумовлені не лише персональними якостями окремих політиків. Одна із головних причин делегітимації публічної влади, джерела якої сягають часів СРСР, полягає у недостатньому рівні політичної активності та політичної інклюзії соціальних груп та їх представників – носіїв певних ідентичностей.

Це підтверджується даними соціологічних досліджень. Так, згідно з дослідженнями Центру Разумкова, більшість громадян України вважають, що не можуть жодним чином впливати на владу, а у разі порушення їхніх прав з боку уряду вони відчують себе абсолютно незахищеними. При цьому кожний другий громадянин (53%) переконаний у тому, що не несе особистої відповідальності за те, хто є Президентом України [3]. Наведені дані були отримані соціологами у 2018 році, а вже у 2020 році українське суспільство опинилось знову у ситуації відсутності адекватного діалогу із владою під час впровадження карантину, його послаблення та згодом чергового посилення у окремих регіонах.

Можна стверджувати, що рівень політичної активності громадян виявився достатнім для встановлення режиму електоральної демократії в Україні та двох революційних сплесків у 2004 і 2013–2014 роках. Натомість встановлення легітимного соціального порядку все ще «на горизонті».

Саме тому визначення сутності процесу легітимації публічної влади (набуття та постійної підтримки рівня легітимності) потребує зміни політологічної оптики. Фокус дослідницької уваги має бути зміщений від рейтингів політичних акторів як показника легітимності публічної влади до проблеми структурованості політичного поля на основі ідентичностей. Повною мірою це стосується як політичної ідентичності, так і національної ідентичності. Дослідження типів групових ідентичностей як легітимізуючої основи публічної влади, їх взаємодії у процесі легітимації політичних акторів та інститутів набуває особливої актуальності. В Україні переважає загальнонаціональна ідентичність: «60% опитаних вважають себе насамперед громадянами країни» [3]. Це важливий показник для легітимації соціального порядку, адже національна ідентичність «розвивається» під впливом глобалізації.

Для оцінки легітимності публічної влади завше використовують декілька підходів. Звужене трактування обмежується аналізом легітимності окремих політичних акторів та/або представників публічної влади й місцевого самоврядування як відповідності їхніх дій правовим нормам та процедурам. Вважається, якщо діяльність представників влади не виходить за межі правового поля, їх обрання/призначення та подальша активність супроводжується дотриманням встановленої процедури, то вони є легітимними. Широке розуміння говорить про легітимність соціального порядку. Така теорія легітимності (її ще можна назвати «соціологічним підходом», джерелом якого є веберіанська традиція) наполягає на тому, що в основі легітимності окремих діячів публічного простору знаходиться легітимність соціального порядку. Це означає, що вимога відповідності діяльності акторів публічного простору правовим нормам та процедурі (навіть найдемократичнішій) є необхідною, але недостатньою вимогою легітимності.

Як зазначає Є. Бистрицький: «Поняття легітимності дуже часто використовують завузько: для оцінки й коментарів дій представників влади, коли з'ясовують, чи мали право відповідно до корпусу законів та Конституції ті чи ті політики або урядовці діяти так, як вони вчинили. З іншого боку, його надмірно розширюють, коли вважають, що майже все прийняте у суспільному житті має характеристику легітимності або мусить бути легіти-

мним, щоб бути прийнятним... Легітимний лад, порядок – це такий суспільно-політичний устрій, що заслуговує на визнання. Легітимація є процесом визнання загальної прийнятності тієї чи тієї політичної організації суспільства» [2, с. 49].

Загалом, сучасні дослідження легітимності публічної влади не досить уваги приділяють ідентичностям, їх легітимізуючій ролі. Демократична легітимність потребує постійної уваги до забезпечення репрезентації різних соціальних ідентичностей у процесі діяльності публічної влади, ухвалення політичних рішень (особливо непопулярних). Це стосується не лише країн перехідного типу. Хвилі протестів, які охопили країни консолідованих демократій, переконливо свідчать про необхідність підвищення уваги до простору формування політичних ідентичностей, перегляду традиційних відповідей на виклики «кризи ідентичності», яка своєю чергою призводить до кризи легітимності публічної влади.

Варто погодитись із тим, що «відповіді, які кінцево ґрунтуються на просвітницько-модерній спадщині переконання в дієвості раціонально-правового та раціонально-комунікативного вирішення найскладніших суспільних конфліктів, виявилися заслабкі для відповіді на найновітніші питання» [6, с. 5].

Громадянсько-політична ідентичність формується через усвідомлений (чи то пак раціональний) вибір громадян, їх згоду на спільну долю з іншими громадянами через розрахунок витрат та вигоди. У цьому разі легітимність публічної влади конструюється за аналогією із соціальним контрактом. У процесі формування громадянсько-політичної ідентичності відчутним є вплив глобалізації, Інтернет та світових медіа, універсальних вимог міжнародного права, феномена глобальної громадської думки, міжнародних інституцій та транснаціональних корпорацій.

З іншого боку, значний легітимізуючий потенціал має національно-культурна ідентичність. Джерело її легітимізуючої могутності сягає спільної історичної долі, духовної та релігійної єдності. Події останніх років переконливо засвідчили, що такий тип ідентичності поступово знову виходить на політичну авансцену, визначаючи легітимність публічної влади. Перефразовуючи класиків соціології П. Бергера та Н. Лукмана [1], можна відзначити, що у процесі соціального конструювання легітимності раціональне обґрунтування права на владу поступається національній (і навіть расовій) єдності. Погодимось, що натеper залишається відкритим питання: «що, власне, в наш час сталося, що воно спонукає людей незалежно від їхнього соціального походження та освіти перевідкривати та, відчуваючи внутрішню вимогу, утверджувати в різний спосіб свою культурну (релігійну, етнічну тощо) приналежність, коли ті самі люди ще кілька років раніше сповідували інші форми лояльності? Яка сила змушує частину жителів єдиного державного утворення взятися за зброю задля відстоювання власної культурної приналежності до іншого «етнокультурного світу», вбиваючи тих, з ким іще вчора спільно відтворювали загальний контекст соціального та повсякденного життя» [6, с. 5–6].

Процес формування двох типів ідентичності (як громадянсько-політичної, так і національно-культурної) зумовлений історично, йому притаманні певні особливості сприйняття таких конструктів, як «ми – вони», «я – інший», «держава – індивід», «суспільство – влада» тощо. Однією із таких особливостей є ідеологічна неструктурованість політичного простору. Як зазначає Є. Бистрицький: «Для України проблема ідентичності залишається напруженою і проблематичною, тому що дві ідентичності, які існують у будь-якому суспільстві – політична, громадянсько-політична ідентичність (civic identity) та етнічна «айдентіті» – мають між собою складні стосунки. Можу запевне сказати, що ці складні стосунки між двома ідентичностями зараз породжують найбільше конфліктних ситуацій, починаючи з парламенту і закінчуючи громадською думкою» [4].

Відмова від панівної комуністичної ідеології та провідної ролі КПРС у державі створила певний ідеологічний вакуум у просторі політичних ідентичностей. Легітимність радянського ладу спиралась на уявлення про ідентичність радянської людини. Віра у здатність носіїв «радянської ідентичності» побудувати соціалізм і комунізм була настільки міцною, що стала фундаментом перемоги у Другій світовій, створення соціалістичного табору та Варшавського договору; вона дала змогу підтримувати легітимність радянської влади після XX з'їзду КПРС з розвінчанням сталінського культу, кулурне відсторонення від влади М. Хрущова. До головних рис конструкту «радянська людина», який був носієм радянської ідентичності як легітимізуючої основи радянської влади відомий російський соціолог Ю. Левада відносить «нав'язане їй та сприйняте нею переконання про власну винятковість, принципову відмінність від типової людини інших часів та соціальних систем. Це переконання ґрунтувалося як на апеляції до марксистського лексикону «класової» відособленості, так і на ідеї споконвічного протистояння Росії і всього іншого світу; державно-патерналістську орієнтацію: радянська людина не мислить себе поза всеосяжною державною структурою; ієрархічність: готовність прийняти наявний соціальний порядок і політичний режим; імперський характер» [8, с. 14].

Натомість уже у другій половині XX століття проект створення «радянської ідентичності» не викликав довіри ані серед інтелігенції, ані серед «широких мас трудящих». Прикладом варто навести долю відомого філософа Е. Ільєнкова. «Ільєнков вірив у можливість побудови комунізму за 20 років (про що було урочисто проголошено на XXII з'їзді КПРС у 1961 році) і в міру наближення зазначеного в Програмі КПРС терміну (початок 1980-х років), про який, окрім нього, уже ніхто не згадував, дуже емоційно переживав розбіжність реальності з ідеологією як особисту поразку... У 1979 році (тобто напередодні вказаного в Програмі КПРС терміну побудови комунізму), коли стало очевидно, що ідеали, яким Ільєнков присвятив своє життя, не можуть бути реалізовані, він заподіяв собі смерть, перерізавши сонну артерію» [5].

Ідеологічний вакуум виявились нездатними заповнити створені з метою досягнення електоральної перемоги у пострадянських країнах політичні проекти, які декларують прихильність певним ідеологічним доктринам, що нині домінують у політичному просторі країн консолідованої демократії. Відсутність сталих ідеологічних ідентифікацій призводить до суперечливих запитів громадян до публічної влади, не дає можливості інтерпретувати ідеологію як одну з основ легітимності. Натомість певний ідеологічний складник є характерною рисою ідентичностей в Україні. У соціологічному дослідженні Центру Разумкова простежуються ідеологічні особливості колективних ідентичностей: «Соціологи зафіксували позитивну кореляцію відповідей за шкалою «ліві-праві погляди» з приписуванням українцям таких якостей, як релігійність (коефіцієнт кореляції Пірсона становить 0,273), патріотизм (0,111), волелюбність (0,105), національна гордість (0,077), щирість (0,075), миролюбність (0,072), працьовитість (0,070), чесність (0,68), гостинність (0,061), громадська активність (0,056)... Негативна кореляція спостерігається з приписуванням українцям недобрих якостей: байдужість до суспільних проблем (-0,094), жорстокість (-0,084), злопам'ятність (-0,74), підступність (-0,063), жадібність (-0,055)» [4].

За результатами соціологічного дослідження робиться висновок щодо ідеології як важливого складника ідентичності, їх взаємозв'язку. Елементи ідеології присутні і у національно-культурній ідентичності. Тобто ідеологія є тією ланкою, яка об'єднує громадянсько-політичну та національно-культурну ідентичність. Це означає, що, досліджуючи домінуючі ідеологічні характеристики вітчизняного політичного поля, можна виокремити легітимізуючі засади соціального порядку. На думку М. Міщенка, «можна сказати, що ліві

ідеї, принаймні в тому вигляді, як вони представлені в Україні, передбачають певне дистанціювання від української ідентичності. Хоча на початку ХХ століття було навпаки – ідея незалежності України тоді формувалася і підтримувалася переважно лівими політичними партіями і в рамках лівого політичного дискурсу. Мабуть, зараз проблема у тому, що ліві політичні ідеї розглядаються (в тому числі й нашими громадянами) як такі, що пов'язані в громадській думці з ідеями відновлення Радянського Союзу чи об'єднання з Росією» [4].

Висновки. Проблематизація встановлення легітимності соціального порядку, яка заснована на взаємодії громадянсько-політичної та національно-культурної ідентичностей в Україні зумовлена такими факторами. По-перше, радянська спадщина у ставленні громадян до влади і навпаки. Ідентичність «радянської людини» не подолано і це впливає на легітимність публічної влади як під час електоральних кампаній, так і у процесі реалізації державної політики. Одним із прикладів неподоланої тоталітарної спадщини є ставлення українців до постаті Сталіна. За даними соціологічного дослідження КМІС, «мудрим керівником» вважають Сталіна 31% населення (47% з цим не згодні)... Щодо твердження про те, що «Сталін був великим вождем», то серед населення немає визначеної одностайності: відносна більшість (38%) не згодні з таким судженням, 29% не можуть визначитись, а чверть опитаних згодні з цим твердженням...» [7]. Щоправда, ставлення українців до Сталіна набагато гірше, ніж у росіян: «Якщо нині серед українців 16% позитивно ставляться до Сталіна, то серед росіян – половина (52%)» [7]. Оптимізму додає і динаміка громадської думки, адже кількість громадян України, які позитивно оцінюють діяльність Сталіна, та феномен «сталінізму» постійно зменшуються.

По-друге, становлення простору ідентичностей відбувається одночасно із розвитком незалежної держави, її організації. Для органічної демократизації, яка відбувалась у західноєвропейських та північноамериканських країнах, характерним є творення ідентичності у певному цивілізаційному «плавильному котлі», а вже потім розбудова держави на її основі.

По-третє, процес демократизації політичної системи та поступового впровадження ринкової конкуренції в економіці, який розпочався в Україні після 1991 року, передбачає конфлікти та розмежування. При цьому конфлікти обов'язково виносяться у публічний простір, стають надбанням громадськості та впливають на рівень легітимності влади. Прикладів цього багато, від медіаскандалів («Кучмагейт» (2000 р.), «Кольчужний скандал» (2003), скандал щодо «Укроборонпрому» тощо) до двох масових акцій протесту («Помаранчева революція» (2004 р.), «Революція Гідності» (2013–2014 рр.), що призводили до зміни правлячої еліти. Натомість процес формування ідентичності, навпаки, потребує консолідації суспільства, усвідомлення належності до певної спільноти та визнання певних соціальних умов та політичних інститутів, які цією спільнотою сконструйовані. Сучасні виклики простору ідентичностей в Україні пов'язуються із зовнішніми факторами (анексією Криму та військовим конфліктом на Сході України), а також із сепаратизмом, екстремізмом та тероризмом.

Список використаної літератури

1. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. Москва : «Медиум», 1995. 323 с.
2. Бистрицький Є. Легітимація як дієве філософське поняття. *Філософська думка*. 2009. № 5. С. 49–59.
3. Відповідальність за Президента, ідентичність і соціальне самопочуття – аналіз соціологічного моніторингу українців. *Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва*.

2018. 23 грудня. URL: <https://dif.org.ua/article/vidpovidalnist-za-prezidenta-identichnist-i-sotsialne-samopochuttya-analiz-sotsiologichnogo-monitoringu-ukraintsiv>.
4. Міщенко М. Українці зліва направо. *Разумкова Центр*. 2017. URL: <http://razumkov.org.ua/statti/ukraintsi-zliva-napravo>.
 5. Міщенко М. Ідеології та сенс життя. *Разумкова Центр*. 2020. URL: <http://razumkov.org.ua/statti/ideologii-ta-sens-zhyttia>.
 6. Бистрицький Є. та ін. Національна ідентичність і громадянське суспільство. Київ : Дух і Літера, 2015. 452 с.
 7. Прес-реліз всеукраїнського опитування громадської думки «Ставлення населення України до постаті Сталіна». *Київський міжнародний інститут соціології*, 2019, 24 травня – 7 липня. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=872&page=6>.
 8. Советский простой человек. Опыт социального портрета на рубеже 90-х годов. / Отв. ред. Ю.А. Левада. Москва : Изд-во «Мировой океан», 1993. 304 с.
 9. Яковлева Л. Легитимность власти в Украине: от электоральной демократии к политической инклюзивности. *Studia Universitat is Moldaviae*, 2019. № 8 (128). С. 241–248. URL: <http://ojs.studiamsu.eu/index.php/social/article/view/1378/1282>.
 10. Schmidt V.A. Democracy and Legitimacy in the European Union Revisited: “Input”, “Output” and “Throughput”. *Political Studies*, 2013. No. (1), pp. 2–22. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2012.00962.x>.
 11. Scholte J.A. Sources of Legitimacy in Global Governance. *Outlines of global transformations: politics, economics, law*. 2019. No. 12(3), pp. 47–76. URL: <https://doi.org/10.23932/2542-0240-2019-12-3-47-76>.

LEGITIMACY OF PUBLIC POWER IN UKRAINE: FROM RATINGS TO IDENTITIES

Liliya Yakovleva

*Odessa Regional Institute for Public Administration under the President of Ukraine,
Department of Regional Policy and Public Administration
Genuezka str., 22, 65009, Odessa, Ukraine*

The article aims to explore the role of national-cultural and civic-political identities in the process of legitimization of public power. It has been suggested that ensuring the legitimacy of the social order requires attention to collective action and interaction. Namely, within the framework of this article it is proved that one of the main reasons for the delegitimization of public power is the insufficient level of political activity and political inclusion of social groups as bearers of certain identities. Based on sociological research, it is claimed that the level of political activity of citizens was sufficient to establish a regime of electoral democracy in Ukraine and two revolutionary upheavals in 2004 and 2013–2014, but the establishment of a legitimate social order is still “on the horizon”.

It has been substantiated that modern studies of the legitimacy of public power do not pay enough attention to identities and their legitimizing role. At the same time, the legitimacy of public power requires constant attention to ensure the representation of different social identities in political decision-making not only in transition economies but also in consolidated democracies.

The legitimizing potential of civic-political and national-cultural identities has been investigated. In particular, the formation of civic-political identity occurs through the conscious (rational) choice of citizens, their consent to common share with other citizens through the calculation of costs and benefits, which in this case leads to the construction of the legitimacy of public power by analogy with the social contract. The source of the legitimizing potential of national-cultural identity is the common historical destiny, spiritual and religious unity.

It has been proved that the problem of legitimacy of public power, which is based on the interaction of civic-political and national-cultural identities in Ukraine, is caused by the following factors: firstly, the identity of the “Soviet man” affects the legitimacy of public power both during election campaigns and in the process implementation of state policy; secondly, the formation of the space of identities occurs simultaneously with the development of an independent state and institutions; thirdly, the process of democratization of the political system involves conflicts that affect the level of legitimacy of public power.

Key words: national-cultural identity, civic-political identity, legitimacy of public power, identity crisis, legitimacy crises, electoral democracy.